

МИЛОСЕРДЯ ЯК СКЛАДОВА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО АРХЕТИПУ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА

У статті аналізуються характерні складові архетипу сучасного школяра. З'ясовується роль, яку посідає в цих характеристиках концепт милосердя. Зроблено висновки щодо перспектив виховання милосердя в умовах сучасної школи й родини.

Ключові слова: милосердя, архетип сучасного школяра, християнські цінності, моральне виховання.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти України XXI ст., яка визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI ст., зорієнтувала особливу увагу на гуманізацію навчального і виховного процесу [1]. Проголошено курс на формування нової ціннісної системи суспільства, виховання не тільки освіченої, мобільної, конструктивної особистості, але й високоморальної людини, відкритої, духовно наповненої, з глибоким почуттям відповідальності. Водночас пріоритетним напрямком розвитку як вітчизняної, так і європейської гуманітарної сфери залишається антропологізація виховного процесу [2]. Вектор духовного розвитку почав змінюватись в бік християнських цінностей, з-поміж яких однією з провідних вважається милосердя. Формування духовної складової особистості значною мірою відбувається під впливом школи. Втім, для ефективного виховання милосердя у дітей шкільного віку на сучасному етапі необхідно передусім встановити, яке значення на сьогоднішній день надається такій складовій морального виховання, як милосердя.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання виховання милосердя в контексті світоглядних змін сучасного суспільства порушуються в численних працях, присвячених проблемам морального виховання сучасних школярів (Т. Бабенко, В. Гурін, М. Яновська, Я. Потапенко, Т. Андрієва, Л. Кириченко та ін.). В цьому контексті на особливу увагу заслуговують дисертаційні дослідження Ю. О. Глінчук [3], В. А. Шутової [4] та Л. С. Ощепкової [5], в яких розкрито педагогічні умови виховання дітей молодшого шкільного віку. Дана вікова категорія і поняття "милосердя" стали предметом уваги і в розвідках Н. В. Вишнівської [6; 7]. Окремі питання виховання милосердя у сучасних школярів порушують у своїх судіях О. І. Скриль [8; 9] та Л. І. Лук'янець [10].

Водночас, кожен із дослідників підкреслює важливість виховання милосердя у дитини саме в тому чи іншому віці, що викликає певні суперечності в твердженнях різних дослідників. Так, Скриль О. І. наголошує, що виховання милосердя доцільно особливо інтенсивно проводити у підлітковому віці, оскільки саме в цей період формуються моральні переконання, принципи та ідеали людини, а характерними віковими особливостями учня підліткового віку є сприйняття ідеалів моральності не через конкретну людину, а через узагальнений образ. Тому вчитель має дати підлітку як можна більше інформації про людей, які є взірцями милосердя, щоб він зміг на цій основі скласти детальне уявлення про ідеал гуманної людини [9].

Натомість у працях Ю. О. Глінчук [3], В. А. Шутової [4], Л. С. Ощепкової [5] засади формування милосердя пов'язуються з молодшим шкільним віком. Підкреслюється, що саме молодший шкільний вік є сензитивним для виховання милосердя, оскільки учні початкових класів чутливі до

оточуючого середовища, виявляють інтерес до змісту моральних правил, багато чого в поведінці дитини визначається наслідкуванням, розвитком рефлексії, що і зумовлює необхідність акценту на моральне виховання у молодших школярів [3; 4; 5].

Така прив'язка дослідників до певної вікової категорії, на нашу думку, не повною мірою відображає проблему, що може позначитись на практичній реалізації виховання милосердя в динаміці впродовж усього періоду навчання дитини в школі. Відтак, варто змістити акценти з вікових особливостей дитини на загальні характеристики сучасного школяра як архетипу, а милосердя розглянути як його концептуальну складову.

Отже, **мета даної статті**– з'ясувати, яке місце концепт милосердя посідає в архетипі сучасного школяра.

Результати теоретичного аналізу. Формування архетипу сучасного школяра відбувалось упродовж тривалого періоду. При цьому попри стабільність архетипу як "колективного несвідомого" (за К. Юнгом) його змістове навантаження все ж варіювалось в залежності від ідеологічної ситуації. Зі змінами акцентів у змісті виховного процесу в Україні, проголошеними в Національній доктрині розвитку освіти [1] та Державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI ст.") [2], є всі підстави говорити про певне перезавантаження цивілізаційного архетипу сучасного школяра. До його змісту вводяться нові, не властиві попереднім періодам, складові, відбувається зміна виховної парадигми з суто інтелектуального розвитку на особистісний [11, с. 120].

Відтак, в архетипі сучасного школяра на перший план виходять наступні складові:

- космополітизм, глибока інтеграція у світовий інформаційний простір;
- пріоритет матеріальних цінностей над духовними;
- нівелювання виховного ідеалу;
- конфліктність.

Перша складова є об'єктивною реальністю, з якою потрібно рахуватись. Зростаючий космополітизм модерного українського школяра тісно пов'язаний з глибокою інтеграцією у світовий інформаційний простір. Виховання сучасного школяра відбувається під значним впливом ЗМІ (Інтернету, телебачення), що часто може мати неконтрольований, а тому згубний вплив на свідомість дитини. Дані соціологічних досліджень засвідчують, що вплив ЗМІ на виховання школяра складає 30 % [14]. Проте, як зарубіжні, так і вітчизняні спеціалісти стверджують, що шкідливим для моральності є не сам по собі всепоглинаючий інформаційний простір, а його несвідоме безконтрольне використання дитиною [13, с. 101; 15, с. 4]. Відтак, саме від родини і шкільних вчителів залежить, яку роль відіграватимуть засоби ЗМІ у вихованні милосердя. Наразі на телебаченні зустрічається чимало сюжетів, що закликають надати допомогу хворим та немічним. Так само і в Інтернет-мережі створено чимало сайтів організацій, які займаються благодійницькою діяльністю. Так, М. В. Омецінська відмічає, що роль інформативності Інтернету з питань благодійності та меценатства в Україні останнім часом зросла на 5 % [16, с. 167]. Тому і батьки і вчителі мають достатньо можливостей, щоб за допомогою ЗМІ звертати увагу дитини на різні благодійні проекти та акції. Доцільно разом з дитиною організувати спільні акти допомоги: наприклад, запропонувати школяру через Інтернет-проект самостійно обрати людину (дитину свого віку), яка потребує допомоги, обговорити, чим і як можна допомогти, і реалізувати ці заходи

на практиці. Класні керівники, керуючись законом України "Про благодійницьку діяльність та благодійні організації" [17] також можуть проводити бесіди на теми милосердя, що сприятиме зростанню уваги дітей до відповідних сюжетів і тем у ЗМІ.

Проблема пріоритету матеріальних цінностей над духовними, властива світовому сучасному школярству, також істотно позначається на вихованні милосердя. Особливої гостроти вона набуває на пострадянському просторі. Савчук О. В. пов'язує це явище із запровадженням нової ліберально-демократичної системи цінностей західного зразка, базованій на індивідуалізмі і не забезпеченій належною нормативно-законодавчою базою [22, с. 66]. І якщо у провідних європейських країнах милосердя історично є вагомою частиною релігійного виховання, то в Україні ці традиції були на довгий час перервані радянським тоталітаризмом. Відтак, проблема виховання милосердя (а разом з ним і таких складових християнської етики як терпимість, покаяння, уміння прощати), тільки-но починає вибиратись із манівців педагогічної практики.

У зв'язку з цим на сьогодні чимало педагогів закликає звернути особливу увагу на християнське виховання у школі. Так, В. Кириленко зазначає, що одним з найважливіших завдань вчителя сучасної школи є виховання особистості школяра через узгодження християнських цінностей із загальнолюдськими [18, с. 137]. Вознюк Л. В., Савчук О. В. та інші дослідники також відмічають, що школа в пошуках методів виховання має дедалі активніше звертатись до напрацювань християнської педагогіки, обираючи такі християнські цінності, як милосердя, гуманність, доброзичливість, толерантність, співпраця, взаємодопомога, моральність, відкритість за пріоритет у вихованні школяра [21; 22, с. 64].

Масове нівелювання виховного ідеалу викликане розмаїттям виховних концепцій, теорій, розробок, які останнім часом буквально заповнили теоретичний освітній простір. Кожна з теорій пропонує свої пріоритетні цінності. При цьому відчутне явне протиріччя між теоретичними настановами і їх реалізацією у практиці шкільного виховання. Милосердя наразі включено до переліку скоріше не стільки обов'язкових складових, скільки до ідеальної моделі виховання. Відтак, в архетипі сучасного школяра цей концепт має скоріше зовнішнє вираження і вкрай слабкий зв'язок з мотиваційно-потребовою і ціннісно-смісловою сферами. Так, реальне втілення виховного ідеалу милосердя у національній та масовій культурі практично відсутнє. Сучасному педагогу складно навести приклади всебічно та гармонійно розвинених особистостей з-поміж відомих культурних та громадських діячів, політиків, митців тощо. Як влучно зазначає Є. В. Кучеренко, українська "національна еліта" далеко не вирізняється толерантністю, гуманністю, милосердям, тому школярі "дуже часто сприймають брутальних світських левиць, пиякуватих акторів, безграмотних політиків та державних діячів як ідеальних особистостей, які, як вважають в їхніх сім'ях, незважаючи на свою невихованість, досягли життєвого успіху" [19, с. 65].

Конфліктність, як складова архетипу сучасного школяра, наразі часто протиставляються милосердю. Такі зарубіжні дослідники, як Atkin R., Kim Y. пропонують шукати вихід "від зворотного" – не стільки акцентуватись на виховуванні саме милосердя, скільки вчити дітей не бути агресивними, злими [13, с. 56; 20, с. 309]. Класики української педагогіки, наприклад, С. Русова, К. Ушинський, також свого часу зазначали, що виховувати милосердя, толерантність, терпимість варто саме через боротьбу з агресією, злістю, конфліктністю. Так, К. Д. Ушинський особливу увагу при аналізі складових милосердя звертав на почуття гніву, як найбільш небажаної характеристики характеру дитини. Гнів він відносив до відчуттів, які найбільш негативно впливають на мораль людини. Частота вживання цієї лексеми в його праці "Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології" та її емоційне семантичне навантаження дозволяють стверджувати, що саме подолання гнівливості, роздратованості видатний педагог надавав першорядного значення в процесі виховання милосердя. З одного боку, він зазначав, що гнів – це почуття, яке ані хороше, ані погане саме по собі, так само, як і любов і доброта, складовими яких є милосердя. Але з іншого

боку, він протиставляв гнів доброті й любові і вважав його базою для розвитку негативних нахилів, імпульсом для поганих вчинків [23, с. 212]. При цьому найкращим методом виховання милосердя видатний учений вважав переконання. Це підтверджують і сучасні педагоги: зокрема, Є. В. Кучеренко зазначає, що слова на кшталт "повинен", "змушений" і "не можна" створюють у підсвідомості дитини негативну енграму, яка породжує страх, почуття провини і невпевненості [19, с. 64].

Концептуальні зміни в архетипі сучасного школяра тісно пов'язані і з активною трансформацією інституту сім'ї. Сьогодні такі складові родинного виховання, як слухняність та скромність, традиційні для нашого суспільства впродовж століть, стали не актуальними. Вони поступаються таким якостям, як індивідуалізм, ініціативність, наполегливість, самовпевненість, здатність протистояти авторитетній думці, які є необхідними умовами для конкурентоспроможності. Все це істотно зменшує вплив родини на виховання милосердя і змушує педагогів і громадськість активізувати свої зусилля в цьому напрямку. Відтак, милосердя поруч з гуманністю сьогодні поставлене першим пунктом в переліку основних векторів сімейного виховання [24, с. 2].

Еволюційні зміни в архетипі сучасного школяра знайшли відображення і у масовій свідомості. Так, На думку Т. С. Злотнікової, світоглядні риси сучасної дитини втілені Дж. Роулінг у популярному

з-поміж школярів циклі казок про Гаррі Поттера. При цьому наближення пострадянської шкільної системи в її освітніх і моральних інтенціях до західноєвропейської й північноамериканської нівелює національні особливості й виводить космополітичні складові саме цивілізаційного архетипу [12, с. 153]. При цьому поняття "школяр" розглядається в динаміці: головний герой втілює типові риси всієї шкільної субкультури, відбиває моральні якості школяра в процесі зростання. При цьому не останню роль відведено поняттю "милосердя", як такому, що не даруються магією, а породжується тільки самою людиною [12, с. 159].

З огляду на вищевикладене, на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики у процесі виховання милосердя можна виділити цілу низку суперечностей, найбільш важливими з яких є:

– недостатня увага виховної системи до проблем виховання милосердя при їх зростаючій соціальній значущості;

– недостатня науково-теоретична і методична розробка проблеми виховання милосердя на противагу об'єктивним суспільним запитам;

– потреба в інтеграції виховних впливів школи, родини і громадських організацій в теорії і слабкість цих зв'язків на практиці.

Висновки. Таким чином, милосердя виступає значущим складовим концептом архетипу сучасного школяра, хоча наразі й не входить до його найважливіших складників. З одного боку, милосердя є почуттям соціальним, тому його виховання слід активно проводити в молодшому шкільному віці, коли дитина включається до соціуму. З іншого боку, старший шкільний вік є найбільш сензитивним для виховання милосердя, що дозволяє зробити висновок про необхідність тягlosti у вихованні цього почуття упродовж усього періоду навчання дитини в школі. Із запровадженням гуманістичної спрямованості освіти все відчутнішими стають недоліки в підготовці вчителів, батьків та в методиках виховання милосердя, простежується недостатня

орієнтація програм з навчальних предметів та недостатнє залучення родини, позашкільних навчально-виховних закладів, громадськості до цієї проблеми. Тому одним із головних завдань педагогіки є подолання цих головних недоліків, які виникають у процесі становлення особистості дитини і згуртування зусиль школи, родини й громадськості по вихованню цього почуття у сучасного школяра.

Використані джерела

1. Національна доктрина розвитку освіти України XXI ст. Указ Президента України № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Дата звернення: 12.09.2013.
2. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"). Постанова Кабінету Міністрів України № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>. – Дата звернення: 14.09.2013.
3. Глінчук Ю. О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію. Автореферат ... дис. канд. пед.наук. – Вінниця, 2011. – 22 с.
4. Шутова В. А. Педагогические условия воспитания милосердия у детей младшего возраста. Автореферат ... дис. канд. пед. наук. – Смоленск, 1999. – 21 с.
5. Ощепкова Л. С. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у младших школьников : дис. ...канд. пед. наук / Л. С. Ощепкова. – Пермь, 2001. – 171 с.
6. Вишнівська Н. В. Специфіка виховання милосердя в учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Н. В. Вишнівська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. – Випуск 15. Книга II. – С. 116–124.
7. Вишнівська Н.В. Поняття милосердя і його виховання у дітей // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – Випуск 4. – К., 2010. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-Випуск_4
8. Скриль О.І. Висвітлення питання виховання милосердя як складника морального становлення підлітків у науковій літературі другої половини ХХ ст. / О. І. Скриль О.І. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 5. – С. 61–68.
9. Скриль О. І. Милосердя як необхідна складова формування особистості підлітка / О.І. Скриль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/3_82707.doc.htm – Дата звернення: 26.08.2013.
10. Лук'янець Л. І. Милосердя і доброта – найбільші людські цінності / Л.І. Лук'янець // Позакласний час. – 2008. – №8. – С. 63–67.
11. Мусіяка Н. І. Проблема особистісного розвитку школяра в сучасному вітчизняному освітньому просторі / Н. І. Мусіяка // Актуальні проблеми психології. – Т. 7. – Вип. 22. – С. 120–123.
12. Злотникова Т. С. Гендерный и возрастной аспекты архетипа современной массовой культуры / Т. С. Злотникова // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – № 4. – С. 152–160.
13. Kim Y. The impact of the Internet on children's daily lives' physical, social and psychological well-being / Yeora Kim. – Athens: Univercity of Georgia, 2003. – 126 p.
14. Джишкариани Т. Д. Влияние СМИ на формирование личности подростков как педагогическая проблема [Електронний ресурс] / Джишкариани Т. Д., Кокарев И. С. – Режим доступу: <http://www.rae.ru/forum2012/284/2509>. – Дата звернення: 14.09.2013.
15. Дубинина Т. М. Дети в Интернете / Т. М. Дубинина // ИКТ в образовании. – 2008. – № 14. – С. 4–5.
16. Омецінська М. В. Сучасний стан благодійності та меценатства в Україні: проблеми та перспективи розвитку / М. В. Омецінська // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2010. – № 3. – С. 164–168.
17. Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 25.
18. Кириленко В. Проблема агресії молодших школярів на сучасному етапі в теорії та практиці соціальної роботи // Освіта регіону. – 2011. – № 5. – 2011. – С. 135–140.

19. Кучеренко Є. В. Проблема виховного ідеалу у формуванні особистості молодшого школяра / Є. В. Кучеренко // Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект : [збірник наукових праць]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2013. – С. 59–70.
20. Atkin R. The association of personality type in childhood with violence in adolescence // Research in Nursing and Health. – 2007. – № 30(3). – P. 308–319.
21. Вознюк Л. В. Компетентісний підхід в розвитку особистості школяра [Електронний ресурс] / Л. В. Вознюк, Дніпропетровська ОДА. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.ua/OBLADM/obl dp.nsf/archive/7B56CF1D1619DFAEC225798800314C04?opendocument>. – Дата звернення: 06.09.2013.
22. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О. В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки – 2012. – № 16. – С. 60–67.
23. Ушинський К. Д. Твори. Т. 4. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології [Том I] / К. Д. Ушинський. – Київ : Радянська школа, 1952. – С. 21–441.
24. Концепція сімейного виховання в системі освіти України "Щаслива родина" на 2012–2021 рр. [Електронний ресурс] – К., 2012. – 14 с. – Режим доступу: <http://iprobuk.cv.ua/index.php/2012-06-05-19-23-23/417--q-q>. – Дата звернення: 02.10.2013.

Ivanenko L.V.

MERCY AS A CONSTITUENT OF CIVILIZATION ARCHETYPE OF A MODERN SCHOOLCHILD

The article contains the analysis of the characteristic constituents of modern schoolchild archetype. The role of the concept of mercy in its main features turns out. The author makes conclusions about the prospects of education of mercy in the conditions of modern school and family.

Keywords: *mercy, archetype of modern schoolchild, christian values, moral education.*